

Третяк Т.М. Психологічні передумови готовності учнів до творчого сприймання інформації / Т. М. Третяк // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. VI. Психологія обдарованості. – Випуск 9. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 445-453.

Третяк Т.М. (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ДО ТВОРЧОГО СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Анализируются психологические теории восприятия. Рассматриваются проявления творческого восприятия в процессе решения задачи.

Ключевые слова: *восприятие, творческое восприятие, процесс решения задачи.*

The psychological theories of perception are analyzed. The demonstrations of creative perception in the process of the task decision are considered.

Keywords: *perception, creative perception, process of the task decision.*

Актуальність. Від рівня розвитку психологічної готовності людини до творчого сприймання інформації залежить те, наскільки творчо вона реалізує себе у виробничій сфері, в процесі комунікативної діяльності, взагалі у всіх сферах взаємодії з іншими людьми, з навколишнім світом.

Стосовно учнів, і особливо старшокласників, готовність до творчого сприймання нової інформації є визначальною в масштабі вирішення проблеми їх як професійного, так і особистісного самовизначення та самореалізації. В зв'язку з цим особливої актуальності набуває розв'язання завдань розробки методичних засобів діагностики та розвитку психологічної готовності учнів до творчого сприймання інформації.

Метою статті є розробка моделі психологічної готовності учнів до творчого сприймання інформації.

Виклад основного матеріалу. Саме від ступеня адекватності сприймання об'єктів залежить, як буде здійснена диференціація їх структурно-функціональних властивостей, а отже наскільки успішним виявиться розв'язання актуальної задачі.

Більш нове відображення об'єктів навколишнього світу дозволяє відтворити більш адекватну задачну ситуацію, а отже успішніше орієнтуватись у дійсності, пристосовуватись до неї і здійснювати її адекватну трансформацію.

Завдяки сприйманню людина отримує стартову інформацію для успішної взаємодії із середовищем, у якому перебуває.

В процесі діяльності людини сприймання формується, адже є необхідною умовою адекватного орієнтування в навколишньому світі. В той же час, домінуючим критерієм адекватності сприймання є саме практика, діяльність людини. Саме на практиці перевіряється, наскільки правильним, істинним є відображення в процесі сприймання явищ об'єктивної реальності.

Ще представники асоціативної психології (Ебінгауз, Ціген та ін.) доводили, що сприймання складається з відчуттів, що воно є їх асоціацією, їх механічною сумою. Вони так вважали тому, що не знали фізіологічних механізмів самої асоціації, а отже і не могли пояснити утворення цілісного образу сприйманого об'єкту.

За твердженням гельштатпсихологів, сприймання – не є сумою відчуттів, а цілісною структурою, в якій не стільки ціле залежить від частин, скільки частини – від цілого. При цьому цілісність є основною первісною якістю сприймання.

Виділення сприйманого об'єкта серед інших об'єктів здійснюється завдяки тому, що воно має вибіркового характеру. Цьому сприяють об'єктивні ознаки сприйманого предмета і умови, в яких він сприймається. До цих умов, зокрема, належить контраст об'єкта з фоном (наприклад, подвійні зображення – фігура і фон). В той же час, виділення об'єкта залежить і від суб'єктивних умов (попереднє ознайомлення з об'єктом; знання предмета, який має бути сприйнятий; завдання, що постає перед людиною під час сприймання, усвідомлене ставлення до його виконання). Таке завдання спрямовує увагу розв'язуючого на певні інформаційні структури, що самі по собі не виокремлюються, а лише за умови детального формулювання вимог до шуканого об'єкта. Тобто сама наявність такого завдання скеровує увагу людини на виокремлення актуального об'єкта із ряду наявних. В зв'язку з цим, дуже важливою є чіткість постановки завдання перед тими, чиє сприймання підлягає скеровуванню.

Хоча сприймання і виникає в результаті безпосередньої дії об'єкта на аналізатори, однак, воно не обмежується тими враженнями, що одержуються в даний момент, адже паралельно здійснюється активізація і слідів попередніх, минулих вражень. Будь-яке сприймання залежить від попереднього досвіду людини. Тому не можна, строго кажучи, в образі сприйманого предмета виокремити те, що виникає в даний момент, від того, що додається за рахунок минулого досвіду. Не буває сприймань, які вичерпуються лише враженнями, що безпосередньо одержуються від їх об'єктів.

Позитивні функції активізації попереднього досвіду: прискорення процесу виділення об'єктів сприймання, диференціація їх особливостей, збагачення змісту сприймання, забезпечення його повноти і точності. Рівень інформованості про сприймані об'єкти є прямопропорційним повноті, точності і змістовності їх сприймання. Інтереси, настанови, прагнення, почуття, погляди, переконання людини також пов'язані з попереднім досвідом людини і впливають на сприймання нею об'єктивної реальності.

Значною мірою формування образу сприйманого об'єкта залежить від того, яку діяльність людина виконує з цим об'єктом. При цьому, спочатку сприймання безпосередньо вплітається в різні види практичної діяльності людини, а на подальших ступенях свого розвитку воно може стати і стає специфічною перцептивною діяльністю. Сприймання може бути мимовільним, коли не скеровується спеціальною метою сприйняти щось. Довільне сприймання характеризується його спрямованістю на те, щоб знайти, відобразити певні предмети. Спостереження – це форма довільного сприймання, цілеспрямоване і планомірне сприймання предметів і явищ об'єктивної реальності. Спостереження обумовлюється наявністю певного завдання, поставленого перед людиною, і його успішність залежить від чіткості постановки завдання.

Як правило, процес сприймання передбачає комбінування різних його видів. В плані дослідження особливостей сприймання учнями технічної інформації важливе значення має сприймання простору, адже це умова

успішного орієнтування в навколишньому середовищі і адекватного розуміння конструктивно-технічних задач.

Сприймання форми забезпечується, як правило, зоровим, дотиковим і кінестетичним аналізаторами і залежить від чіткості розрізнення контурів об'єкта на певному фоні, яке залежить від його розмірів, відстані, на якій ми його бачимо, освітлення, гостроти зору суб'єкта, поінформованості сприймаючого про цей об'єкт тощо. Сприймання руху як відображення змін положення об'єктів у просторі і часі залежить від зорового і кінестетичного аналізаторів, які відображають напрямок і швидкість руху предметів. Слуховий і кінестетичний аналізатори вносять корекцію в сформований образ.

Індивідуальні особливості сприймання: точність, емоційність, кількісні співвідношення аналізу і синтезу, образу і слова. Відмінності в сприйманні різними людьми одних і тих же об'єктів зумовлюються особливостями їх попереднього досвіду, знань, навичок, особливостями типу їх нервової системи. Для деяких людей є характерною точність сприймання об'єктів, при трансляції відображуваної інформації такі люди нічого не додають від себе, в той час як інші інформують про своє ставлення до сприйнятого. Для одних людей – домінуючим є цілісне, синтетичне сприймання об'єктів, при цьому вони відображають явище в цілому, не вдаючись до подробиць; для інших – аналіз у сприйманні об'єктів, вони сприймають кожне явище в подробицях.

Сприймання дитини дошкільного віку еволюціонує в процесі її взаємодії з навколишнім середовищем: від безпосереднього маніпулювання оточуючими предметами до сприймання інформації у вигляді малюнка, тексту та ін., набуваючи все більш узагальнюючого характеру. При цьому особлива роль надається ігровій діяльності.

В умовах навчальної діяльності дитини здійснюється подальший розвиток процесу сприймання. Наочність, “живе споглядання”, спостереження є важливими засобами засвоєння школярем інформації про структурно-функціональні особливості предметів, з якими дитина взаємодіє в процесі учбової діяльності. Характерною рисою розвитку сприймання в шкільному віці

є розвиток його цілеспрямованості і активності. В молодшому шкільному віці ці характеристики сприймання при виконанні учнем певного завдання ще проявляються в недостатньо бажаному обсязі (а часом до уваги беруться несуттєві інформаційні структури). Розвиток точності і повноти сприймання здійснюється через пред'явлення учням циклу в міру ускладнених завдань.

В середньому і, особливо, старшому шкільному віці сприймання стає все більш активним, набуваючи рис спостереження, формується селективність сприйняття стосовно адекватного відбору інформації, актуальної для реалізації наявної проблемної ситуації. В процесі практичних занять з біології, хімії, фізики та ін. здійснюється подальший розвиток спостережливості учнів, виокремлення суттєвих і другорядних властивостей об'єктів. При цьому дуже важливими є чітка постановка завдання спостереження та оволодіння необхідним актуальним технічним інструментарієм та засобами фіксації отриманих результатів. При цьому має бути приділена належна увага розвитку вміння бачити нове в добре відомому, що і складає основу творчості, а також розвитку засобів саморегуляції: вміння тривалого спостереження, зосередження на спогляданні певних структур і функцій, подолання супутніх труднощів в процесі такого творчого спостереження.

За визначенням А.Н. Соколова сприймання виникає в результаті безпосереднього впливу предметів на органи відчуття і є наочно-образним відображенням діючих в даним момент на органи відчуття предметів і явищ в сукупності їх різноманітних властивостей і частин. При цьому сприйняття – це завжди більш чи менш складний образ предмета. Сприйняття завжди тією чи іншою мірою доповнюється і опосередковується наявними знаннями, минулим досвідом. Сприйняття є суб'єктивним образом об'єктивної реальності. А зміст і форма сприйняття значною мірою залежить від того, які завдання ставить людина в процесі своєї практичної діяльності, якими є її зміст і характер.

Аналізуючи таку характерну особливість сприйняття як цілісність, слід мати на увазі, що вона полягає не лише в тому, що предмети сприймаються в

різноманітності їх властивостей і частин, але і в тому, що властивості і частини предметів сприймаються в тому чи іншому співвідношенні один з одним.

Характерною особливістю сприймання у людини є його осмисленість, адже сприймані об'єкти людина інтерпретує у відповідності із отриманими раніше знаннями і своїм практичним досвідом. Осмислення предмета полягає у віднесенні його до певної словесно-означуваної категорії предметів, у висловленні того чи іншого словесного судження про нього. Найпростішою формою осмислення об'єктів є їх впізнавання. Узагальнене (неспецифічне) впізнавання передбачає віднесення предмета до якоїсь загальної, широкої категорії, а диференційоване (специфічне) – віднесення предмета до строго обмеженої категорії об'єктів і зокрема ототожнення об'єкта з якимось одиничним предметом, що сприймався раніше.

Якщо для узагальненого впізнавання досить сприймання лише загальних ознак, то для специфічного впізнавання є необхідним виділення для даного предмета ознак, його особливих, специфічних характеристик. Чим міцнішими (“напрацьованішими”) і диференційованішими є тимчасові зв'язки, утворені в попередньому досвіді, тим адекватнішим, точнішим і швидшим є впізнавання.

Оскільки впізнавання завжди спирається на розпізнавальні ознаки предмета, орієнтуючись на які можна віднести його до певної категорії, не виділяючи всіх його ознак, то для пізнання предмета за його окремими ознаками є важливим утворення систем тимчасових зв'язків. Тоді при впливі лише одного з компонентів комплексного подразнювача може актуалізуватись вся система реакцій, що і забезпечує впізнавання об'єктів лише за певними його ознаками. При цьому опора впізнавання на певні ознаки чи на певні частини об'єктів може призвести до помилок сприймання, особливо, коли сприйманий об'єкт піддано певному інформаційному маскуванню. Задля того, щоб нейтралізувати дію цих інформаційних перешкод, слід орієнтуватись на вже наявний завдяки минулому досвіду образ об'єкта. Важливу роль відіграє вміння реалізувати хоча б його окремі і слабковиражені розпізнавальні ознаки.

В залежності від того, над розв'язанням якого завдання працює людина, один і той же предмет може сприйматися по іншому, оскільки сприймання завжди включені до виконання якоїсь діяльності. Відсутність певної конкретної задачі ускладнює процес сприймання і в результаті сприйняття бувають нечіткими, неповними. Адже відомо, що навіть при частій взаємодії з об'єктами їх образи залишаються нечіткими, якщо чітке їх сприйняття не вимагається умовою задачі.

Селективність сприймання безпосередньо пов'язана з минулим досвідом людини, його поінформованістю про об'єкт сприймання, її інтересами, переконаннями, інструментарієм спостереження. З цим пов'язані відмінності у сприйманні одних і тих же об'єктів різними людьми, в залежності від віку, освіти, професії. При чому відмінності у сприйманні стосуються не лише того, що саме сприймає дана людина, а й того, як саме вона сприймає. Так, наприклад, інженер-конструктор при огляді якогось технічного засобу помітить набагато більше неполадок, ніж звичайна людина. По різному інтерпретують запропонований сюжет дитина і доросла людина.

Таким чином, зміст аперцепції визначається умовами життя, виховання, освіти і професійної діяльності. Важливою її характеристикою є стійкість. Так, стійка аперцепція напрацьовується роками в процесі професійної діяльності, тимчасова аперцепція утворюється за нестабільних, випадкових та швидкомінаючих умов.

Як самостійна діяльність, сприймання проявляється в спостереженні, тобто планомірному, більш чи менш тривалому сприйманні, здійснюваному з метою прослідкувати перебіг якогось явища чи ті зміни, що відбуваються в об'єктах сприймання. Успішність спостереження визначається рівнем конкретизації задачі, що поставлена перед ним. При цьому важливою є постановка часткових задач, а також спеціальна підготовка – попереднє ознайомлення з інформацією, що стосується об'єкта спостереження, попередня розробка плану і способів спостереження.

Активність спостереження виражається в мислительній діяльності, здійснюваній при спостереженні, а також в руховій діяльності спостерігача з метою пізнання їх властивостей і якостей. Щоб виявити структурно-функціональні особливості об'єкта, бажано виконати якісь дії з ним, потримати у руках. При цьому важливу допомогу можуть надати ескізні зображення предметів, їх моделювання. Адже певні особливості об'єктів можуть бути виявлені лише за умови взаємодії з ними (наприклад, вага, твердість та ін.). А необхідність зобразити предмет, примушує зосередитись на більш вузькій ділянці сприйманого предмета, а отже краще розгледіти його особливості; особливо точно сприйняти даний предмет, щоб максимально адекватно його відобразити в рисунку чи ескізі.

Запорукою успішного спостереження є його планомірність і систематичність. Всебічне вивчення об'єкта завжди здійснюється за чітким планом, з розглядом частин предмета в певній послідовності. Тільки так організоване спостереження забезпечить системне сприймання об'єкта. При цьому важливим є також ставлення самого спостерігача до процесу і результату спостереження, що обумовлюється мотивацією людини, її інтересами, поглядами, переконаннями. Якщо людині відомо, в чому полягає значущість даного спостереження, важливість отримуваних результатів, то вона з великою відповідальністю і зібраністю поставиться до самого процесу сприймання, що забезпечить його результативність, якісний аналіз підсумкової інформації розвиватиме здатність людини до тривалого стійкого спостереження.

Такі тривалі систематичні вправи щодо спостереження сприяють розвитку спостережливості – вміння підмічати характерні, але малопомітні і, на перший погляд, не досить суттєві особливості об'єкта. Вона значною мірою залежить від допитливості людини, її життєвого досвіду, знань, що дозволяє швидко визначати своєрідність тих чи інших предметів чи явищ. Ця психологічна властивість людини не є чимось вродженим, вона може бути значно розвинута в процесі відповідних вправ, спрямованих на спостереження: співвіднесення певних об'єктів, їх властивостей; встановлення їх взаємозв'язків

і взаємодії між собою; швидко помічати якомога більше особливостей предмета чи явища; помічати найменші зміни в них; вчитись виокремлювати найважливіше, найсуттєвіше в тому, що спостерігається. При цьому потрібна така організація сприймання, яка б забезпечила у найбільшій мірі його успішність, умовами якої є: чіткість задачі; наявність прогностично необхідної інформації про сприйманий об'єкт, про адекватні засоби його сприймання; активність сприймання, його систематичність та планомірність тощо. Важливо проаналізувати результати спостереження з позицій їх точності, повноти, суттєвості поміченого. Важливо чітко забезпечити пропуски та помилки спостереження, щоб в процесі подальших спостережень спробувати їх найретельнішим чином усунути.

Особливо вищесказане стосується розв'язування конструктивно-технічних задач учнями, коли адекватне сприймання умови такої задачі вимагає, нерідко, як вивчення структурно-функціональних властивостей конструктивних елементів (в тому числі і в наочно-дійовому плані), так і детального прорисовування серій ескізів проміжних розв'язків цієї задачі з метою побудови оптимального варіанту розв'язку. Саме тому розвитку спостережливості, точності, багатосторонності сприймання необхідно приділяти належну увагу уже в дитячому віці, особливо в процесі гри і навчання, починаючи із занять в дошкільних навчальних закладах і закінчуючи науково-дослідною роботою старшокласників по лінії Малої академії наук – в загальноосвітніх школах, ліцеях, гімназіях, позашкільних закладах (центрах творчості дітей та молоді, станціях юних техніків, натуралістів і туристів тощо).

При цьому слід мати на увазі, що для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку є характерними: низька диференціація сприйняття у поєднанні з їх значною емоційною насиченістю; безпосередній зв'язок сприймання з діями – саме маніпулюючи предметом, дитина вивчає його властивості.

Сприйняття просторових властивостей предметів також складає значні труднощі для дітей такого віку, оскільки необхідна для їх сприйняття взаємодія зорових, кінестетичних відчуттів формується по мірі того, як дитина починає

самостійно пересуватись у просторі, набуваючи практичного досвіду оперування, взаємодії з предметами, досліджуючи при цьому їх структурні і функціональні особливості.

Саме обмеженість дитячого досвіду, неточність напрацьованих ними структурно-функціональних інформаційних блоків зумовлює своєрідність змісту дитячого сприймання. З метою формування у дітей адекватної диференціації сприйманої інформації мають бути реалізовані можливості гри, в процесі якої створюються сприятливі умови для побудови правильних образів тих об'єктів, з якими взаємодіє дитина під час гри. З цією ж метою стосовно дошкільного і молодшого шкільного віку можуть бути успішно реалізовані малювання і ліплення, що сприятиме як дослідженню та відтворенню особливостей об'єктів художнього конструювання, так і розвитку самостійності в постановці задач спостереження, його організованості та системності.

В шкільному віці сприйняття стає ще більш складноструктурованим та цілеспрямованим, що обумовлюється складністю тих завдань, які доводиться розв'язувати школярам в процесі навчально-виховної роботи в школах та позашкільних закладах.

Отже, якщо спробувати побудувати модель психологічної готовності до творчого сприймання інформації, в самому найпершому наближенні, то як мінімум, вона структурується в тривимірній системі координат. Вісь абсцис відображає рівень системної організації так званого «будівельного матеріалу», з якого створюватимуться нові конструкції. При цьому ближче до «нуля» (початку відліку) – «будівельний матеріал» із сфери наочно-дійового конструювання, а чим далі від «нуля», тим елементи конструювання стають більш абстрактними, більш досконало системно організованими, що забезпечує в разі необхідності їх швидку і точну актуалізацію і «доводку», тобто трансформацію відповідно до наявних умов задачі. Тобто на осі абсцис, так би мовити, «зосереджується» інформація, що відображає знання людини про навколишній світ (зовнішній і внутрішній), образ світу, картину світу, те, що складає основу обізнаності.

На вісь ординат проектується той емоційно-вольовий інструментарій, що забезпечує творче сприймання нової інформації. Інтереси, мотиви, вольові зусилля, переконання і в решті решт *віра* виконують важливу регулюючу функцію в процесі творчого сприймання. На цій осі координат ближче до нуля мають місце спонукання, обумовлені зовнішніми стимулами, більш, а потім менш жорсткими – від жорсткого зовнішнього примусу до взаємодії з певною інформацією до появи у сприймаючого інформацію певної зацікавленості нею.

Тобто вектор розвитку емоційно-вольового інструментарію творчого сприймання спрямований від нульової самоактивності до рівня глибокої віри, високорозвиненої системи адекватних переконань.

Вісь *Z* відображає системну організацію суто операційного творчого інструментарію людини. При цьому вектор розвитку цього інструментарію спрямований від застосування певних прийомів, способів переробки нової інформації, препарування і трансформації інформації до реалізації стратегій її перетворень, основу яких складають елементарні комбінаторні дії: з'єднання, роз'єднання, зміна параметрів – на цих діях ґрунтується реалізація стратегії комбінування; а також співставлення – основа стратегії аналогізування та реконструювання.

Висновки. Як видно з даної моделі рівень готовності до творчого сприймання визначається трьома координатами:

- 1) рівнем структурованості, функціональної організованості «будівельного матеріалу», що дозволяє швидко актуалізувати потрібну інформацію;
- 2) рівнем стратегічності операційного інструментарію;
- 3) рівнем системної організації емоційно-вольових регуляторів.

З цієї системи координат видно, зокрема, що при наявності у людини великої віри творче сприймання нової інформації може здійснюватись на фоні мінімальних показників по осях *X* і *Z*, тобто в результаті «одкровення». І якщо певні емоційно-вольові регулятори потенційно можуть бути сформовані чи удосконалені в процесі тренування, то навряд чи можна так стверджувати

стосовно «віри». Дослідження регуляторів творчого сприймання «з позицій осі ординат» є особливо складним і відповідальним.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці методичних засобів діагностики та розвитку психологічної готовності учнів до творчого сприймання інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моляко В. О. Концепція творчого сприймання / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.5. – Ч.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – С. 7-14.
2. Психологія / За ред. Г.С. Костюка. – К. : Рад. школа, 1969.
3. Психология / Под ред. А.А. Смирнова. – М., 1962.